

GYURKÓ SZILVIA

Gyermekközpontú büntető igazságszolgáltatás Magyarországon

1989, a gyermekek jogairól szóló ENSZ-egyezmény óta¹ nem lehet kérdés, hogy a gyermekek az emberi jogok alanyai. Egyes gyermekjogok a természetjog elveinek megfelelően, kiterjesztő jelleggel, már az úgynevezett első generációs emberi jogok között is megtalálhatók voltak (például: élethez, emberi méltósághoz való jog), de a kizárólag a gyermekek jogaival foglalkozó dokumentumok már az alapjogok történetének legújabb fejezetéhez tartoznak. A gyermekjogi egyezmény nemcsak azért fontos, mert közvetlen érvényesülése és a hozzá kapcsolódó monitoringmechanizmusok révén megkerülhetetlen sarokköve a gyermekjogoknak. Hanem azért is, mert alapjaiban megváltoztatja a gyermekek és a gyermekkor státusát, a gyermekekről vallott nézeteket a modern társadalmakban, illetve globálisan igyekszik megőrsíteni a jóléti állapotokban korábban már elindult társadalmi változásokat.

A huszonegyedik század gyermekeinek jogait nemzetközi dokumentumok, jogszabályok, a legtöbb ország esetében komplex állami és helyi intézményrendszer, valamint civil szervezetek védik. Ma már nem az a kérdés, hogy vannak-e a gyermekeknek speciális jogaik, sokkal inkább az, hogy ismerik-e őket, és hogy hatékonyan működik-e a jogvédelem. Nem kérdés, hogy gyerek nem dolgozhat bányában, nem léphet be katonának, nem lehet eladni, használni, kínozni, vagy hogy küzdeni kell a gyermekprostitúció és -pornográfia ellen. Jelentős előrelépések történtek a csecsemőhalandóság visszaszorítása, a tiszta ivóvízhez való hozzáférés vagy éppen a védőoltások területén. A sok-sok pozitív előrelépés és társadalmi attitűdváltás mellett természetesen új tennivalókat is hozott a gyermekek modern aranykora, a változó világ és a változó gyermeki szükségletek. Ebbe a körbe tartozik a bűncselekmények áldozatává váló, vagy a joggal konfliktusba kerülő gyermekek helyzete, az ügyeikben induló eljárások minősége és (gyermekjogi szempontú) jogszerűsége. Kérdés persze, hogy dolgoz-e az igazságügyi rendszernek, hogy reflektáljon arra, ha nem egy negyvenéves marcona férfi, hanem egy tizenéves áll a bírói emelvény előtt. Feladatuk a rendőröknek, ügyészeknek,

¹ A gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény.

bíróknak, hogy ismerjék például a bántalmazás tüneteit, és tudják, hogy annak milyen következményei lehetnek? Vagy hogy a 2012. június 10-i, a Magyar Bírói Egyesület által szervezett, „gyermekbarát igazságszolgáltatás” konferencia egyik felszólalóját idézzem: „...barátkoznia kell-e az igazságszolgáltatásnak a gyerekkel?” A magam részéről nagyon örülnék neki, ha nem tenné. Óhatatlanul is elképzelem ugyanis, amint a bíró (ügyész, rendőr, gyám stb.) felemelkedik az aktahalmokkal, jegyzőkönyvvezetőkkel és magánokkal övezett pulpituson, jóságosan a homlokára tolja szemüvegét, áthajol az asztalon, majd kedvesen megsimogatja S. Alfonz kiskorú sértett (tanú, terhelt stb.) buksiját, miközben halkán megjegyzi: nem kell félni, nem fog fájni. Remélem, erre a gondolatra mindenki másnak is a jeges borzongás futott végig a gerincén. A „barátkozás” nyilván nem dolga az igazságszolgáltatásnak. A pénztárostól, a banktisztviselőtől, a bőrgyógyásztól vagy a BKV-ellenőrtől sem várjuk el, hogy parolázzon velünk, ha a munkáját végzi. Viszont mindenkinek, de az ENSZ gyermekjogi egyezményében felsorolt intézményeknek² különösen fontos kötelességük, hogy eljárásuk során elsősorban a gyermek legfőbb érdekét vegyék figyelembe. Így tehát a köz laikus és gyanútlan elemei számára az „igazság” „szolgáltatásának” ígérését hordozó rendszernek is. Az persze fontos kérdés, hogy mit jelent valójában a gyermek érdeke. Azonos a gyermek szükségletével? Azonos a gyermek jogával? Esetleg valamely szülőjének jogával vagy érdekével? Mi a helyzet azokban az esetekben, amikor több gyermek van? Vagy ha a több gyermek joga nem egy oldalon jelenik meg? Ha gyermek követ el gyermek sérelmére büntetendő cselekményt? Ilyenkor mit tesz, mit kell tennie az igazságszolgáltatási rendszerben dolgozó szakEMBEREK? Nyilván nem barátkozni. Az Európa Tanács gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló ajánlásának³ (*child friendly justice*) tükröfordítása helyett ezért indokoltabb lenne hazánkban az ENSZ-dokumentumokban használt „gyermekközpontú igazságszolgáltatás” (*child centered justice*) kifejezést bevezetni. Ez a meghatározás sokkal plasztikusabban és pontosabban fejezi ki, hogy milyen alapvető elvárásnak kell megfelelnie az igazságszolgáltatási rendszernek: működjön úgy, hogy a gyermek (és annak joga, érdeke, szükséglete) legyen a középpontban.

2 3. cikk 1.: *A szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozói szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek legfőbb érdekét veszik figyelembe elsősorban.*

3 Elfogadta 2010. november 17-én, a Miniszterek Tanácsának 1098. számú ülésén. Az irányelv és a hozzá csatlakozó magyarázó dokumentum 2011. május 31-én jelent meg.

A jogi oktatás jelentősége a gyermekközpontú igazságszolgáltatás megteremtésében

Ha egy mondatban kellene összefoglalni a gyermekközpontú igazságszolgáltatás lényegét, akkor azt emelném ki, hogy a paradigmaváltás zálogát nem új jogszabályok alkotásában, hanem a létező rendszerek és az azt működtető emberek új(szerű) működésében látom. Ez alapvetően a jogvégzett és/vagy a jogot használó szakemberek megváltozott gondolkodásában, attitűdjében érhető tetten. Így elsődlegesen nem is azt kell végiggondolni, hogy milyen jogszabály-módosításért szükséges lobbizni, hanem hogy a jogi oktatást és a jogalkalmazói gyakorlatot hogyan kellene/lehetne átalakítani.

Mindezt azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, mert a gyermekközpontú igazságszolgáltatás elsősorban megváltozott gondolkodást és attitűdöt igényel. Alapvetően nem szükséges új jogszabályokat megtanulni, és nincsenek olyan speciális előírások, amelyeket be lehetne magolni. A gyermekekre irányadó normák, az ügyekben releváns joganyag nem tekinthető különösen bonyolultnak vagy unikálisnak. Ha komolyan vesszük tehát azt az elhatározást, hogy Magyarországon gyermekközpontú legyen az igazságszolgáltatás, akkor először is azt kell végiggondolni, hogy most miért nem ilyen, és hogy mit lehet tenni annak érdekében, hogy az legyen.

A rendszer működése elsősorban az azt működtető emberektől függ. Ezért fundamentális kérdés, hogy gondolkodni tanítjuk-e a joghallgatókat, hogy tudnak és mernek-e kérdezni, hogy képesek-e a problémamegoldásra, illetve hogy fel vannak-e készülve az érzelmileg megterhelő helyzetekre, hogy tisztában vannak-e azzal, miért jöttek a jogi egyetemre, és mit keresnek, amikor az igazságszolgáltatáshoz csatlakoznak. Ezeknek a kérdéseknek egyike sem válaszolható meg a jog nyelvén, viszont mindegyik fontos ahhoz, hogy jól működjön a jog. Mindkét szükségletre reflektálnia kell a jogi oktatásnak: a problémamegoldásra, problémaközpontú jogi oktatásra és az önismeret szükségességére is. Különösen igaz ez azokra az ügyekre, amelyekben gyermekek érintettek. Hogyan fog tudni távolságot tartani önmagától, saját gyermekkori élményeitől és tapasztalataitól, neveltetésétől az a szakember, aki nincs tisztában azzal, hogy mit érez, gondol, tud mindezekről? A bírói függetlenség, a rendészeti munka szakmaisága, az ügyészi feladatellátás minősége csak akkor szavatolható, ha tanulmányai során (és később, az aktív munkavégzéskor is) lehetősége volt a szakembernek meghallani ezeket a kérdéseket, elgondolkodni rajtuk, válaszokat keresni rájuk. Ez persze nemcsak a jogi oktatás feladata, hanem határozottan felveti a ma még súlyos eretnekségnek számító

gondolatot is a szupervízió szükségességéről. Azok a jogász szakemberek, akikkel eddigi munkám folyamán kapcsolatba kerültem, egytől egyig igényelték (és megérdemelték volna) azt, hogy a szakmai életükben felmerülő személyes kérdéseket, problémákat, dilemmákat biztonságos és erőt adó környezetben megoszthassák és megvitathassák. Nem a jogi hierarchiában feleltük állóval vagy a szakma „öregjeivel”, hanem adott esetben egy kívülállóval. A mai jogi kultúrában az sokszor a gyengeség jele, ha valaki kérdez, ha bizonytalan, ha nem egyértelmű számára egy döntés, ha támogatást kér. Noha az csak egy (nem is túl hihető) mítosz, hogy a jogász mindig tudja a jó választ, vagy mindig tudja azt a választ, ami neki/az ügyfelének jó. Ez az a pont, ahol legélesebben összeér a jogi oktatás és felkészítés, a szakmai működést övező mitológiával és a gyermekközpontú igazságszolgáltatással. Továbbá ez az a pont, ahol valóban felvetődik a paradigmaticus kérdés: segítő szakma-e a jogászi? Szükséges-e a jogászi professzió megváltozott értelmezése? Ha a jogász segítő foglalkozást űz, akkor az ő mentálhigiénés egészségét ki és mi, illetve hogyan óvja?

A gyermekközpontú működés ugyanis tökéletesen megvalósítható lenne egyetlen, már létező szabályhely következetes alkalmazásával: a gyermek legfőbb érdekének érvényesítésével.⁴ Minden további szabály (a képviselétről, a tájékoztatásról, vagy a meghallgatásról stb.) ezt cizellálja.

Ahhoz azonban, hogy egy szakember felismerje a gyermek érdekét, először is tudnia kell:

- mi jellemzi az adott életkorú gyereket általában (kognitív képességek, fejlődés, szükségletek, pszichés működés stb.);
- mi jellemzi a konkrét gyerek(ek)et (traumaélmény, korábbi életesemények, vágyak, jövőkép stb.);
- a gyerekeknek milyen jogai vannak;
- és végül, hogy a gyerek, akinek az ügyében részt vesz, nem ő (tehát szükségletei, vágyai, élete, jövője nem összehasonlítható és legfőképpen elvárásokban nem egyezik az ügyében eljáró felnőtt gyermekkori vagy jelenkori szükségleteivel, vágyaival, életével, jövőjével stb.).

Mindezek alapján nem működhetnének azok a mondatok, hogy „*én időmben...*”, „*én a saját gyerekeimmel...*”, „*tapasztalataim szerint...*”. Mivel azonban az esetek többségében nincs más támpont, nincs más viszonyítási alap, nincs általános tudás és felkészítés a gyermekekről, a gyermekorról, a

⁴ ENSZ gyermekjogi egyezmény 3. cikk.

gyermekjogokról, és nincs pszichológiai képzés (úgy általában) a jogi egyetemeken, ezért sok szakember számára gyakran egyetlen mankóként marad az általánosítás, és a néha tudatos, sokszor tudattalan összevetés a saját élményekkel.

Mivel mindenki volt gyerek, tehát vannak gyermekkori tapasztalatai, a saját élmények „beszivárgása” a döntések mérlegelésébe és egy-egy ügy megítélésébe, minden más területnél szignifikánsabban lehet jelen. Bár ilyen irányú magyar vizsgálat nem készült, a nemzetközi kutatási eredmények alapulvételével azt mondhatjuk, noha az attitűdök és az aktuális cselekvés vagy döntés közötti összefüggés az esetek többségében nem direkt, mégis nagy szükség van egyrészt az attitűdöket, másrészt az attitűdök és az elvárások/döntések közötti határvonalat tudatosító felkészítésekre.

A legtöbb ilyen irányú vizsgálat a szexuális bűncselekmények körében zajlott⁵. *Carl Bohmer* még a hetvenes években végzett kutatása szerint a bírók ambivalens érzéseket táplálnak a szexuális erőszak gyermekkorú áldozatai iránt, és gyakran előre elképzelt sémákkal vetik össze a gyermek viselkedését – a vallomás hitelességét, pedig a szerint ítélik meg, mennyire felelt meg a gyermek magatartása ennek az elképzelésnek.⁶ Bohmer ezzel együtt azt is kifejti, hogy a közvélekedéssel szemben, a bírók kevésbé elfogultak a szexuális erőszak áldozataival.

A jogalkalmazói attitűdök egy másik körét vizsgálta *Karl Dieter Opp*, aki szerint a bírók (mintha dachból tennék) a saját hétköznapi bölcsességeiket részesítik előnyben a szociológia, a kriminológia vagy a szociálpszichológia megállapításaival szemben⁷, s így a bírók megállapításai gyakran ellentétesek a társadalomtudományi felismerésekkel. Ennek indokát Opp abban látja, hogy a jogalkalmazót nem érdekli igazán – mert nem is feladata – az előtte álló személy sorsának átérzése, élete külső és belső alakulásának feltérképezése.

A bírók mellett a rendőrök körében készült még nagyobb számban attitűdvizsgálat.⁸ A rendőri munkát befolyásoló attitűdöknél a rasszizmust és a családi erőszakot vizsgálta a legtöbb kutatás (bár teljes körű metaanalízist nem végeztem a tárgyban). A *Gover – Paul – Dodge*⁹ kutatócsoport a Denveri Egyetemen vizsgálta 309 rendőr körében a családi erőszak megítélését, és ta-

5 Edward J. Saunders: Judicial attitudes toward child sexual abuse: a preliminary examination. *Judicature*, no. 70, 1986–1987, pp. 95–107.

6 Carl Bohmer: Judicial attitudes toward rape victims. *Judicature*, no. 57, 1973–1974, pp. 303–312.

7 Idézi: Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. KJK, Budapest, 1987, 181. o.

8 Érdekes módon az ügyészi munka e tekintetben kívül maradt a kutatók érdeklődésén.

9 Angela R. Gover – Dagmar Pudrzynska Paul – Mary Dodge: Law Enforcement Officers' Attitudes About Domestic Violence. *Violence Against Women*, vol. 17, no. 5, 2011, pp. 619–636.

láltak összefüggést aközött, hogy a rendőrnek van-e saját családiezőszak-él-
ménye és aközött, hogy mennyire veszi komolyan az áldozat bejelentését,
feljelentését. A rendőri attitűdökkel kapcsolatban fontos még idézni azt az
esetet, amely *Gönczöl Katalin* révén a magyar jogi oktatásnak is részévé vált:
„*New York területén, mégpedig Harlem egy kerületében, még a hetvenes
években, egyik hétről a másikra hihetetlen mértékben ugrott meg a családon
belüli erőszak miatt feljelentettek száma. A kutatók nem tudták megmagya-
rázni a 300 százalékos növekedést. Pedig nagyon egyszerű dolog történt: egy
korrupciós ügy miatt lecserélték a kerületben járőröző rendőröket, és egy
más kerülből vezényeltek oda újakat. Az ott lakó afro-amerikai családokban
szokássá vált az, hogy az asszonyokat a hét végén megverik. Ezt ott, a család-
di kötelék egyfajta kifejezésének fogták fel. A régi rendőrök pontosan tudták
azt, hogy a családi konfliktus melyik típusú jelzése az, amikor be kell avatkoz-
ni, és melyik az, amelyik a környezetnek, a szomszédoknak szól. Az új járőrök
nem ismerték e szokásokat, és sorra gyűjtötték be a férjeket. Néhány óra múl-
va a feleségek azért könyörögtek, hogy engedjék haza az ő szerető fér-
jeiket.”¹⁰*

Nehéz meghúzni a határvonalat attitűd, tapasztalat és rögzült tudás között,
tény azonban, hogy minél kevesebb a tudásunk mindezekről, annál nagyobb
az esély arra, hogy kontrollálatlanul befolyásolják a döntéseinket. Ezért a leg-
sikeresebben akkor lehetne a gyermekközpontú igazságszolgáltatást érvény-
re juttatni, ha a gyermekek érdekeinek felismerése és jogainak, szükségletei-
nek képviselete minőségbiztosítási kérdéssé válna. Ha a sikeres és hatékony
rendészeti, nyomozói, ügyészi, bírói munkának nemcsak statisztikai mutatói
lennének, hanem olyan minőségi indikátorai is, amelyek például azt mérnék,
hogy a szakemberekkel kapcsolatba kerülő gyermek mennyire volt elégedett,
értette-e, mi zajlik az eljárásban, tudja-e, mi miért történt.

A gyermek szempontjából az igazságszolgáltatási rendszer általában az
életének egy nagyon nehéz szakaszában lép be, amikor nagy és érzelmileg
megterhelő események történnek. Ezekben a helyzetekben az idő (pontosab-
ban az idő hiánya) általában jelentős korlátozó – és az ügy kezelését alapve-
tően meghatározó – tényező. Fontos, hogy a szakemberek ismerjék a gyer-
mek adott időben jellemző állapotát. Például egy egyébként teljesen
kiegyensúlyozott, barátságos és beszédes gyerek is nagyon könnyen agresz-
zívává és teljesen elutasítóvá válhat az idegenekkel, ha bántalmazás érte. A

¹⁰ Gönczöl Katalin-intervjú, 2004. július. Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Konferenciá-
ja, Balatonkenese, 2004. május 17–19.

konkrét szituáció és a gyermek helyzetének megértése alapvetően meghatározza, hogy az első időszakban hogyan tud működni a rendszer, melyek a legfontosabb lépések, melyek a szükséges feladatok. *Feldmár András* szavaival élve, ha találsz a mező közepén egy halat, nem kezded el arról faggatni, hogyan került oda és ki bántotta. Felkapod, elszaladsz vele a legközelebbi folyóhoz, és beledobod. Minden egyéb csak utána jöhet.

Nagyon gyakran több szakma együttműködésére van szükség ahhoz, hogy a gyermek valamennyi szükségletére reflektálni lehessen, és kielégíthessék őket. Így egészségügyi, szociális, gyermekvédelmi, pszichés támogatás is kellhet – amellet, hogy például egy büntetőeljárás folyamatban van. S nemcsak az áldozati (sértetti) pozícióban lévő vagy a tanúként szereplő gyermekek számára, hanem azoknak is, akik valamilyen büntetendő cselekményt követtek el. A gyermekközpontú igazságszolgáltatás logikájából ugyanis egyértelműen következik, hogy a joggal összeütközésbe kerülő gyermek is elsősorban gyermek, így megilleti mindaz a védelem és támogatás, amely a gyermeki státusából fakad.¹¹

A szakemberek (büntetőeljárás esetén ez jellemzően a rendőr) nézőpontjából szintén kritikus ez a kezdeti időszak, hiszen úgy kell megértenie, képviselnie és tanácsot adnia valakinek, hogy ő korábban teljesen ismeretlen volt számára, továbbá a meghozott döntések alapvetően befolyásolhatják a kialakult krízishelyzetet, a gyerek életét. A gyermekközpontú igazságszolgáltatás követelménye szerint valamennyi szakember segítőként is jelen van a rendszerben, hiszen alapvető céljuk a gyermek érdekének képviselete és érvényre juttatása. Nem csekély része lenne egy sikeres paradigmaváltásban, ha például a rendészeti munkában, a rendőri fellépésekben a segítő attitűd is megjelenhetne. Ez azért is lenne alapvető fontosságú, mert a rendőr (az ügyek döntő többségében), a szakemberek közül elsőként találkozik a büntetőeljárásban érintett gyermekkel. A legfontosabb szakmai hozzáállás ebben az időszakban a gyermek életének lehető legteljesebb megértésére való törekvés. Akkor mondhatjuk, hogy a szakember–gyerek kapcsolat létrejött és elkezdhetünk tovább dolgozni a gyermekkel, ha ezt kiegészíti a gyerek részé-

¹¹ Magyarországon ez az elmélet először Kármán Elemér munkáiban jelent meg, aki 1915-ben megalapította a Kriminálpedagógiai Intézetet, és „Pestalozzi Otthon” elnevezéssel gyermekotthont is létesített. Kármán a bűnelkövető fiatalok érdekében a nevelést, a támogatást és a megerősítő gondoskodást tartotta kiemelkedően fontosnak. Munkáiban feltárta a fiatalkori bűnelkövetés társadalmi okait, prevencióit, és nevelési eszközöket is javasolt – mi több, először mutatta be, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszer diszkriminatív módon működik az egyes társadalmi csoportok esetében. A rossz érdekérvényesítő képességgel bíró társadalmi osztályok gyermekeire nagyobb „erővel sújt le a rendszer”. http://hu.wikipedia.org/wiki/Kármán_Elemér

ről annak megértése, hogy mit akar és mit tud csinálni a szakember, illetve ha a felnőtt el tudja a gyermeknek magyarázni a helyzetet, amibe került és amiből való kikerülésben igyekszik segítséget nyújtani. Ezért írja elő az Európa Tanács vonatkozó ajánlása (és az ENSZ gyermekjogi egyezménye is) a gyermek életkorának és értelmi képességének megfelelő tájékoztatás kötelezettségét, a gyermek participációját, részvételét és véleményének figyelembevételét a rá vonatkozó ügyekben.

Amikor elkezdődött az ügy, a szakemberek számára kiemelkedően fontos, hogy behelyezzék (beleképzeljék) magukat a gyermek helyzetébe és megpróbálják meglátni, milyen elvárásai/vágyai/szükségei lehetnek. Itt természetesen már olyan szakemberről beszélek, aki megfelelő felkészítésben részesült, és aki tudja és érti, mit jelent az empátia, aki képes az ügyben megjelenő érzelmek kezelésére (ideértve a saját érzelmeit is) és akinek megfelelő támogatás áll a rendelkezésére, ha az ügykezelés során nehézsége támad.

A korábbiakban már hivatkoztam néhány releváns attitűdkutatásra. Ezen túlmenően az elmúlt évtizedekben megszorodtak azok a kutatások is, amelyek a bírói ítékezés mögötti szerepfelfogásokat vizsgálták. Noha még mindig nagyon csekély azoknak a kutatásoknak a száma, amelyek az érzelmek szerepét vizsgálják a jogi vitákban¹², tény, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás terjedésével és a viktimológiai kutatások eredményeinek egyre szélesebb körben való megismerhetőségével összefüggésben egyre bátrabban lehet arról beszélni, hogy fontos az eljárásban részt vevő emberek „érzelmi gondozása”, az áldozat¹³ érzelmeinek figyelembevétele, míg a megbánásra és megbocsátásra törekvés ma már jogszabályi szinten is megjelenik. Fontos lépések ezek ahhoz a (következő) paradigmaváltáshoz, amely ahhoz szükséges, hogy szembe merjünk nézni azzal (a szakmai körökben egyre gyakrabban elhangzó megállapítással): minden jogi vita mögött több érzelmi dimenzió húzódik, ezek figyelembevétele nélkül a konfliktus nem zárható le megnyugtatóan. Anélkül, hogy jelen dolgozat keretein belül tovább nyitnám az érzelmek szerepével való foglalkozás dimenzióját, azt mindenképpen ki kell emelni, hogy a gyermekközpontú igazságszolgáltatás minőségi elmozdulást feltételez ezen a területen. Ennek egyik végpontja az eljáró szakember

12 Yesliernis L. Peña – Christopher Federico – Jim Sidanius: Race and Support for the Criminal Justice System: A Matter of Asymmetry. University of California, Los Angeles, 2003; James L. Gibson: Judges' Role Orientations, Attitudes, and Decisions. *The American Political Science Review*, vol. 72, no. 3, pp. 911–924.; Bencze Mátyas: A büntető ítékezés mögötti szerepfelfogások. Előadás. Társadalomtudományi Fórum, OKRI, 2008. március 19.

13 Vágy adott esetben az elkövető.

empátiája, a másik pedig a rendszerrel kapcsolatba kerülő gyermek érzelmi állapotának respektálása.

Kérdés, hogy van-e lehetőség a jog és az érdekek, érzelmek közötti paradigmátikus ellentét feloldására, azaz hogyan érhető el, hogy egy konfliktus rendezésénél ne azért „meneküljenek a szakemberek a jogszabályok mögé”, hogy ne kelljen foglalkozni a mögöttes érzelmi, érdekbeli tartalmakkal, hanem a jog kereteit kihasználva szülessen a gyermek számára kielégítő, az érdekei érvényesítésére lehetőséget adó döntés.

Addig is, amíg odaérünk, hogy a jogi oktatás részévé válik a jogászok érzelmi felkészítése, önismereti oktatása vagy a szupervízió, a gyerekekkel kapcsolatba kerülő szakember számára segítség lehet, ha megpróbál elképzelni egy olyan helyzetet, amelyben ő maga kényszerült egy számára ismeretlen és a sajátjától idegen foglalkozást űző emberrel beszélni. Például, ha egy új orvosnak kell egy fájdalmas és érzékeny területen lévő betegségünkről beszélnünk. Betegként azonnali, tartós és teljes gyógyulást jelentő megoldást várunk az orvostól. A doktor szempontjából viszont döntő lehet, hogy ismer-e minket – a magunk teljességében. Korábbi betegségeink, a családuink története, allergiáink, korábbi gyógymódokra adott reakcióink alapvetően meghatározzák az orvosi diagnózist és kezelést – mi mégis türelmetlenül dobolunk ujjunkkal az asztalon, amíg azokra a kérdésekre válaszolhatunk, hogy volt-e szívbeteg a családban, vagy hogy mikor voltunk utoljára kórházban.

A másik oldalról viszont meglepődnénk azon az orvoson (és talán a hozzáértését is kétségbe vonnánk), aki úgy írta fel a gyógyszert, vagy kezdene el egy kezelést, hogy nem tesz fel olyan kérdéseket, amelyek kontextusba helyeznek minket és a problémánkat.

Az igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatba kerülő gyermek (és szülője) helyzete igencsak hasonlít az imént leírt jelenséghez. Még abban is, hogy ki mikor kér segítséget. Van, aki csak akkor megy el az orvoshoz (rendőrségre, bíróságra), ha már akut a probléma, ezért azonnali veszélyelhárításra, életmentésre van szükség. Mások azonnal támogatásért és segítségért folyamodnak, amint felmerül egy nehézség. A kérdés azonban mindkét helyzetben ugyanaz: hogyan tud a szakember segítséget nyújtani, intervenálni, ha a hozzá forduló ember idegen számára, és sem az ügy keletkezéséről, sem az ügy kontextuális jellemzőiről nem tud semmit? A másik fontos kérdés: kell-e tudnom az ügy és a hozzám forduló személy alapvető jellemzőit ahhoz, hogy azonnali támogatást és gyors segítséget nyújthassak egy krízishelyzetben?

Az igazságszolgáltatási rendszertől segítséget váró vagy a joggal összeüt-közésbe kerülő gyerekek ügyeinek többsége az előbbi dinamikák szerint írható le. A gyerekek jellemzően össze vannak zavarodva, nem tudják, mi fog velük történni, nem tudják/akarják eldönteni, mi legyen a következő lépés. Érdeemes tehát megállni egy pillanatra, és végiggondolni, milyen (teljesen természetes) elvárások létezhetnek egy szakember–gyerek kapcsolatban:

- a) a gyermek érthető és számára kielégítő módon szeretne tájékoztatást kapni arról, hogy mi a jog/az ő konkrét ügyében milyen szabályok alkalmazhatók és az ügynek milyen jogi rendezése lehetséges;
- b) a gyerek szeretné tudni, hogy a szakember/az igazságszolgáltatási rendszer mit tud tenni érte;
- c) a gyermek elvárja a szakembertől, hogy megfelelő módon kommunikáljon vele szóban és írásban.

Ezek az elvárások valamennyi szakember–ügyfél kapcsolatban jelen vannak – kortól függetlenül. A megfelelő tájékoztatás a jogi helyzetről, a jogi lehetőségekről, a szakember mozgásteréről, valamint a megfelelő kommunikáció minden jogász–ügyfél (laikus) szakmai kapcsolat alapvető és lege artis elvárása lenne, de a gyerekek esetében ez különös hangsúllyal érvényesül. Részben mert talán nem magától értődő, hogy a gyermek ezt elvárja, igényli, akarja (és a kapott információt megérti), részben pedig a fokozott kiszolgáltatottságukra és a felnőttekhez képest nehezebb helyzetükre figyelemmel.

A továbbiakban röviden áttekintem ezeket a pontokat – elsősorban nem a jogszabályi tartalomra tekintettel (azzal a dolgozat második részében foglalkozom), hanem arra fókuszálva, hogyan szavatolható a gyermek érdeke és joga az igazságszolgáltatási rendszer működésében.

Hogyan valósítható meg a gyermekközpontú igazságszolgáltatás?

A gyermekközpontú igazságszolgáltatás tartalmi elemei már sokkal korábban kimunkálódtak és megjelentek nemzetközi dokumentumokban és ajánlásokban, mint hogy maga a fogalom önálló életre kelt volna.

Az ENSZ gyermekjogi egyezményében foglalt általános gyermeki jogok érvényesítése érdekében megfogalmazott irányelvek közül kiemelkedik a gyermekközpontú eljárás követelménye, valamint hogy az irányelvek egy része a gyermekkorú elkövetők mellett a gyermekkorú áldozatok, bűntetőeljá-

rásokban érintett tanúk helyzetét is a gyermeki jogok érvényesítése oldaláról közelíti meg. Ennek eredményeképpen alapelvként jelenik meg a fair eljárás, a gyermekek lehető legteljesebb körű és érthető tájékoztatása az eljárás menetéről, az őket megillető jogokról, az eljárás céljáról. Az irányelvek kimondják, hogy a gyermek szakmai segítségre és támogatásra jogosult az eljárásban mindvégig (ami magában foglalja nemcsak a jogi, hanem a lelki, szociális gondoskodást is).

A nemzetközi kívánalmak megvalósításához nemzeti jogalkotásra és hatékony, jól képzett, tájékozott nemzeti jogalkalmazásra van szükség, ami ismeri és tiszteletben tartja a gyermekek jogait, akármilyen szerepben jelennek is meg a büntető igazságszolgáltatás rendszerében.

A gyermekeket érintő büntető igazságszolgáltatási rendszer nem a szankciókkal kezdődik, és nem is az a leghangsúlyosabb része. A bűnmegelőzés és a megfelelő támogató, gyermekvédelmi és oktatási rendszer adja – a biztonságot nyújtó családi környezettel együtt – azt az alapot, amelyre egy sikeres igazságszolgáltatási rendszer felépíthető. Ennek felismerése vezetett oda, hogy az alapelvek között ma már kikerülhetetlenül jelen van a családi és közösségi alapú beavatkozások és támogatások megerősítésének szükségessége. A korai beavatkozás és támogatás, a nem direkt bűnmegelőzési célú akciók mind-mind hozzájárulnak egy kevésbé erőszakos és a gyermekek biztonságát és jóllétét jobban szolgáló világhoz.¹⁴

A globális színteret vizsgálva, az ENSZ normaalkotási folyamatában ilyen (eszmei és fogalmi) előzménynek tekinthető: a pekingi szabályok (1985), a havannai szabályok (1990) és a rijádi irányelvek (1990)¹⁵ a fiatalkorúak igazságszolgáltatására vonatkozó minimumszabályokról, a szabadságuktól fosztott fiatalok védelméről és a fiatalkori bűnelkövetés megelőzéséről. 2005-ben született meg a bűncselekmények gyermekkorú áldozatainak és tanúinak védelméről szóló ENSZ-irányelv (ECOSOC Res 2005/20), 2008-ban egy iránymutatás a gyermekek igazságszolgáltatásáról, majd 2009-ben az alternatív gondoskodásról. Ezek a dokumentumok még mindig nem használják a gyermekbarát igazságszolgáltatást (*child friendly justice*) expressis verbis, noha tartalmukban vitathatatlanul arról szólnak, hogyan érvényesíthető az igazságszolgáltatási rendszerben a gyermekjogi megközelítés, a gyermekek

¹⁴ Forrás: Children and Juvenile Justice: proposals for improvements, Thomas Hammarber, Commissioner for Human Rights, CommDH/IssuePaper (2009)

¹⁵ The UN Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules), the UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (the Havana Rules), the UN Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (the Riyadh Guidelines).

szüksége szerinti jogalkalmazás. A 2008-as ENSZ-dokumentum a gyermeki igazságszolgáltatást definiálva hangsúlyozza, hogy a gyermekjogi egyezményben foglaltaknak megfelelően minden 18 éven aluli gyermeknek, aki kapcsolatba kerül az igazságszolgáltatási rendszerrel – akár mint áldozat, akár mint tanú vagy terhelt, vagy esetleg az államigazgatás körében, a felügyelet, gondoskodás, védelem kérdésének rendezésére induló eljárásban érintett fél –, a jogait és alapvető érdekeit tiszteletben kell tartani. Ennek megfelelően az alapelvek¹⁶:

1. Garantálni, hogy a gyermek legfőbb érdekét veszik elsődlegesen figyelembe.
2. Tisztességes és egyenlő eljárást szavatolni minden gyermeknek – a hátrányos megkülönböztetés minden formájától mentesen.
3. Segíteni a gyermeket abban, hogy véleményét szabadon kifejtse, és azt meg is hallgassák.
4. Megvédeni minden gyermeket a bántalmazástól, kizsákmányolástól és erőszaktól.
5. Minden gyermeket méltóságának tiszteletben tartásával kezelni.
6. A jogi garanciák és védelem nyújtása minden eljárásban.
7. A megelőző szemlélet (prevenció) hangsúlyozása a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőpolitikában.
8. A gyermek szabadságtól való megfosztását csak végső esetben és csak a lehető legrövidebb időtartamra lehet alkalmazni.¹⁷
9. A gyermekjogi megközelítést minden jogalkalmazói eljárásban érvényre kell juttatni.

A 2008-as ENSZ-dokumentumban felsorolt iménti alapelvek, és a 2006-os uniós stratégia is előre jelezte a gyermekbarát igazságszolgáltatás önálló terminus technicusának megjelenését, hiszen integrált megközelítést hirdettek. Mindkét szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy a gyermeki jogok és a gyermeki igazságszolgáltatás alapelvei nem kezelhetők többé külön a jogrendszer

¹⁶ Guidance Note of the Secretary-General: UN Approach to Justice for Children. Sept. 2008. http://www.unicef.org/protection/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf

¹⁷ A Bv. tvr. 122. § (4) bekezdése a c) ponttal egészült ki a 2012. áprilisban hatályba lépő szabálysértésítörvény-módosításokkal, amelyek értelmében az elzárás végrehajtásakor el kell különíteni a fiatalkorúakat a felnőtt korúaktól. Ez a rendelkezés összhangban van a gyermekjogi egyezmény 40. cikkével, és megfelelő módon orvosolja (a jogszabályok szintjén) a szabálysértési elzárás eredeti szabályozása kapcsán felmerülő ilyen irányú aggályokat. A férőhellyel, a végrehajtás körülményeivel és önmagával a szabálysértési elzárás gyermekjog-ellenességével kapcsolatos aggályokat természetesen egy ilyen normaszöveg sem tudja megoldani.

egészétől. A jogállami működés azt feltételezi, hogy a gyermeki jogok beépülnek a jogi, szociális jóléti, igazságszolgáltatási rendszerek működésébe – az érintett szakemberek felelősségét is felébredtetve a gyermeki jogok tekintetbevételére és érvényesülésére érdekében. Ha paradigmaváltásról beszélhetünk (az unió szintjén) a stratégia kapcsán, akkor a 2008-as ENSZ-iránymutatás erre még jobban ráerősít az integrált megközelítés kihangsúlyozásával.

Az első dokumentum, amelyben maga a kifejezés is megjelenik, nem az ENSZ vagy az EU égisze alatt született, hanem az Európa Tanácsban. Az Európa Tanács ajánlása három szakaszra osztja a gyermekközpontú igazságszolgáltatásra vonatkozó elvárásait: eljárás előtt, alatt és után érvényesülő jogokra (1. számú táblázat).

1. számú táblázat
Gyermekbarát igazságszolgáltatási elvek

A büntetőeljárás		
előtt	alatt	után
<ul style="list-style-type: none"> – a büntetethez való jog korhatára – elterelés lehetősége 	<ul style="list-style-type: none"> – a bíróság gyermekközpontú működése – jogi képviselő biztosítása a gyermeknek 	<ul style="list-style-type: none"> – késelem nélküli, a gyermek jogait tiszteletben tartó végrehajtás – kényszervégrehajtás csak végső esetben
– információhoz/tájékoztatáshoz való jog		
<ul style="list-style-type: none"> – a rendőrség gyermekközpontú működése 	<ul style="list-style-type: none"> – gyermek meghallgatása/véleménynyilvánításhoz való jog – indokolatlan késelem nélküli eljárás – gyermekbarát környezet és nyelv alkalmazása az eljárásban 	

Az eljárás megindulása előtt (általános jelleggel) kell érvényesülniük a gyermekek érdekeinek. Az egyik alapkő a büntetethez való jog korhatár, amely nem lehet túl alacsony, és a jogban pontosan meg kell határozni. A másik az elterelés lehetősége, az alternatív szankciók alkalmazhatósága minden olyan esetben, amikor a gyermek érdeke ezt kívánja. Az elterelés és az alternatív eljárások lehetőségéről a gyermeket megfelelő módon tájékoztatni kell – és ezeknek a technikáknak az alkalmazása nem lehet akadálya annak, hogy a gyermek az igazságszolgáltatási rendszerben is részt vegyen – ha így dönt, vagy az érdekét így szolgálja. Fontos, hogy az alternatív eljárásokban is ugyanazok a gyermeki jogok érvényesülhessenek és ugyanolyan garanciák legyenek, mint a rendes eljárásokban. Az eljárások elindulását megelőzően

kiemelkedő szerepe van a rendőrségnek. A rendőrségnek tiszteletben kell tartania a gyermek érdekeit.

Az Európa Tanács dokumentumai között a gyermekbarát igazságszolgáltatással foglalkozó 2010-es irányelv¹⁸ közvetlen előzményének tekinthető

- a menedékkérők letartóztatásával foglalkozó (2003) 5. számú ajánlás;
- a fiatalkorú elkövetőkkel való foglalkozás új útjairól és a fiatalkorúak igazságszolgáltatásáról szóló (2003) 20. számú ajánlás;
- az európai börtön szabályokról szóló (2006) 2. számú ajánlás;
- a fiatalkorú elkövetőkre vonatkozó európai szabályokról szóló (2008) 11. számú ajánlás; valamint
- a gyermekek erőszakkal szembeni védelmének integrált nemzeti stratégiáinak irányelvéről szóló (2009) 10. számú ajánlás.

Az iménti ajánlásokat maga az ET-irányelv tekinti előzménynek, de ha tággal nyitjuk a fókuszot, akkor az *Építsünk egy Európát a gyerekeknek és a gyerekekért* 2006-os programig kell visszanyúlnunk, amelyben több mint száz ET-ajánlást és más dokumentumot sorolnak fel normatív (és filozófiai) előzményként.¹⁹

Maga a gyermekbarát igazságszolgáltatás kifejezés az európai igazságügy-miniszterek 28. konferenciáján (Lanzarote-ban, 2007 októberében) elfogadott nyilatkozatban szerepel először, és átfogó jelleggel a 2010-es irányelv foglalkozik vele. Az ET-dokumentum szerint a „gyermekbarát igazságszolgáltatás” fogalma: *A gyermekbarát igazságszolgáltatás egy olyan igazságszolgáltatási rendszert jelent, amely garantálja, tiszteletben tartja és hatékonyan érvényre juttatja valamennyi gyermeki jogot az elérhető legmagasabb színvonalon, az alábbiakban rögzített alapelvek szem előtt tartásával és a gyermek fejlettségének, érettségi fokának és az ügy körülményeinek figyelembe vételével. Így a gyermekbarát igazságszolgáltatás jellemzői, különösen, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a gyermek életkorának megfelelő, gyors, az emberi méltóságot tiszteletben tartó, a gyermeki jogokat elismerő és figyelembe vevő rendszer, melyben érvényre jut a gyermek joga az eljárásban való részvételre, az eljárás megértésére, a magán- és családi életének tiszteletben tartására és a méltóságára.*

Mindezeknek megfelelően a gyermekbarát igazságszolgáltatás az következő elvek, kulcsszavak alapján értelmezhető az ET-dokumentumokban:

¹⁸ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. *Adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies.*
¹⁹ http://www.coe.int/t/dg3/children/other/langauges/TANGRAM_05-10_en.pdf

részvétel, a gyermek legfőbb érdeke, méltóság, védelem a hátrányos megkülönböztetéstől és a jogállamiság (*rule of law*). Ezeknek az eljárást megelőzően (döntően a rendőrséggel kapcsolatban), az eljárás alatt mindvégig és utána is (a jogerős döntés megértése, végrehajtása érdekében) érvényesülniük kell (2. számú táblázat).

2. számú táblázat
Gyermekközpontú igazságszolgáltatás az ET értelmezésében

Alapvető elvek a gyermekbarát igazságszolgáltatásban	<ul style="list-style-type: none"> – részvétel, – a gyermek legfőbb érdekének érvényesülése, – méltóság, – védelem a diszkriminációval szemben, – a jog uralma (arányosság, jogszerűség, ártatlanság védelme, tisztességes eljáráshoz való jog, jogi képviselőhöz való jog, bíróság előtti eljáráshoz való jog, fellebbezéshez való jog).
A gyermekbarát igazságszolgáltatás általános elemei	<ul style="list-style-type: none"> – információhoz való hozzáférés, – tanácsadáshoz való jog, – a magán- és családi élet védelme, – biztonság (speciális védelmi intézkedésekhez való jog, ha például a gyermek sérelmére elkövetett cselekmény terheltje a szülő, de idetartozik a másodlagos viktimizációtól való védelem is), – szakemberek képzése (valamennyi igazságszolgáltatási szakember, aki gyermekkel kerül kapcsolatba), – szakmaközi megközelítés (különböző szakmák közötti együttműködés), – szabadságtól való megfosztás korlátai (csak legvégső esetben, a lehető leg rövidebb időtartamra, a családi kapcsolatok fenntarthatósága mellett)

Az érvényesülés érdekében a legfontosabb garancia – az ET-irányelvben foglaltak és az EU-ütemterv szerint is – a participáció mellett az eljárásban érintett gyermek tájékoztatása és a megfelelő tanácsadáshoz, képviselőhöz való jog szavatolása. *„A gyermekek akadályokba ütközhetnek jogi képviselőjük vagy bírósági meghallgatásuk tekintetében. Hasonlóképpen az is előfordulhat, hogy a gyermekek és képviselőik nem kapnak megfelelő tájékoztatást ahhoz, hogy élhessenek a jogaikkal, vagy megvédhessék érdekeiket a bírósági eljárás során. Felnőtként bánhatnak velük, anélkül hogy minden esetben megadnák számukra a szükségleteiknek és sebezhetőségüknek megfelelő biztosítékokat, és megtörténhet, hogy a gyermekek nehezen tudják feldolgozni a helyzetet. A gyermekek jogi érdekeinek magas szintű védelme szempontjából alapvető követelmény, hogy ténylegesen hozzáférjenek az igazságszolgáltatáshoz, és részt vegyenek a közigazgatási és bírósági eljárásokban.”*²⁰

²⁰ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az EU gyermekjogi ütemterve. COM (2011) 60., 8. o.

A gyermekek, életkoruknál és fejlettségükönél fogva külön védelemre tarthatnak igényt – a gyerekek egyes csoportjai pedig ezen túlmenően is kitüntetett figyelmet és fokozott védelmet kell hogy élvezzenek. Idetartoznak

- a fogyatékkal élő gyerekek,
- a kereskedelmi célú szexuális kizsákmányolás és gyermekkereskedelem áldozatai,
- menedékkérő és kísérelő nélküli kiskorúak²¹,
- a roma kisebbséghez tartozó gyerekek²²,
- szökésben lévő és eltűnt gyerekek,
- az oktatási rendszerből kiesett, tanköteles korú gyerekek, valamint
- bántalmazás áldozatává vált gyerekek.²³

Összegzés

Kutatási tapasztalatok szerint, minél fiatalabb életkorban fordul elő a bűnelkövetés, annál nagyobb az esély a bűnismétlésre, a bűnöző életmód kialakulására. Arra nézve is vannak kutatási eredményeink, hogy a gyermekkorban elszenvedett bántalmazás, a bűncselekmény sértettjévé válás fokozza a jövőbeni, ismételt áldozattá válás esélyét. A gyermekkori tapasztalatok meghatározók a felnőtt életünkre. Ekkor alapozzuk meg bizalmunkat az igazságszolgáltatási rendszerben, vagy veszítjük el hitünket abban, hogy méltósággal és jogaink tiszteletben tartása mellett vállalhatunk felelősséget tetteinkért, vagy szereznék érvényt részvételünkkel az állam büntetőhatalmának. Akárhonnan nézzük is, az igazságszolgáltatási rendszer gyermekközpontúvá tétele nem öncél. Fontos alapköve a jogállamiságnak, gyermekeink védelmének, és zsinórmértékül szolgálhat a jövő felnőtt generációinak – nemcsak a saját életük, de társadalmi felelősségvállalásuk tekintetében is. Ezért is fontos, hogy ne

21 A menedékkérő és kísérelő nélküli kiskorúak tekintetében az ütemterv az igazgatási célú fogva tartás tilalmát, az eljárási garanciák bevezetését, a gyerekek megfelelő képviselésének megoldását és a gyermekek eltűnésének megelőzését tekinti kiemelt feladatnak.

22 „Különösen nyugtalanító az EU-ban élő roma gyerekek helyzete, akik számos tényező miatt kiváltóképpen sebezhetőek, és rossz egészségi állapot, rossz lakhatási körülmények, nem megfelelő táplálkozás, kirekesztés, diszkrimináció és erőszak fenyegeti őket.” EU gyermekjogi ütemterv, 11. o.

23 A gyermekbántalmazás tekintetében az ütemterv külön kiemeli az online bántalmazás és zaklatás kockázatát: „A gyermekek a modern technológia tekintetében is különösen sebezhetőek. Az online technológiák kivételes lehetőségeket nyújtanak a gyerekeknek [...] de a gyerekek különösen sebezhetőek, amikor káros tartalmakkal és viselkedésmóddal találkoznak az audiovizuális médiában és az interneten.” EU gyermekjogi ütemterv, 12. o.

csak a jogszabályok szintjén érvényesüljön, hanem a mindennapi gyakorlatban is.

A gyermekközpontú igazságszolgáltatás magyarországi bevezetése ambiciózus vállalkozás – tekintve a jelenleg adott személyi, tárgyi, képzési előfeltételeket és a rendszer aktuális működését. Pusztán jogszabályokkal nem lehet valódi változást elérni, mivel a jogi oktatástól kezdve a rendészeti munka eljárásrendjén át a szakmák közötti kooperációig (pontosabban annak hiányáig), a teljes rendszerben kódolva van a gyermekközpontú megközelítés hiánya. Ennek átalakításához teljesen újra kell gombolni a kabátot. Mi több, most az a helyzet állt elő, amikor a gombhoz lehetne varrni a kabátot. Tagadhatatlan tény, hogy a gyermekközpontú igazságszolgáltatás követelményeinek megvalósulása – az évi több tízezer gyermek helyzetének közvetlen javulása mellett – a teljes igazságszolgáltatási rendszer reformját indíthatná el.